

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1999

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΤΕΙΟ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐορτάζει καὶ ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μαζί μὲ τοὺς ἀπανταχοῦ τῆς Γῆς Ἕλληνες τὴν ἐπέτειο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, τῆς μεγάλης αὐτῆς ἡμέρας ποὺ ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ ἀποφάσισε ν' ἀκολουθήσῃ μόνη τότε, μαζί μὲ τὴν μόνη τότε μαχομένη Ἀγγλία, τὸν δρόμο τοῦ πόνου, τῶν δακρῶν, τῆς ἀντοχῆς καὶ τελικὰ τῆς νίκης.

Κι ἦταν ἔτοιμη ἡ Πατρίδα μας γιὰ τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ ἀπόφαση. Κι οἱ λόγοι ἦταν δύο. Ὁ πρῶτος, ἡ μεγάλη παράδοση τοῦ Γένους καὶ ἡ ἱερὴ Ἐπιταγὴ τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ '21. Καὶ ὁ δεύτερος, ἡ γιορτὴ τῆς Μεγαλόχαρης τῆς Τήνου τὸ δεκαπενταύγουστο τοῦ '40, ὅταν ὁ ἀπὸ τότε γνωστὸς τῆς Πατρίδας μας ἐχθρὸς, μὲ τὸν ἐγκληματικὸ τορπιλισμὸ τοῦ καταδρομικοῦ μας «Ἑλλη», ἐπληξε κατάκαρδα τὴν Ὀρθόδοξη Πίστη μας κατὰ τέτοιο δόλιο τρόπο, ὥστε προκάλεσε μιὰ ἀυθόρμητη κι ὑπέροχη θρησκευτικὴ ἀνάταση ὅλων τῶν Ἑλλήνων προοίμιο κι αὐτὴ τοῦ ἱστορικοῦ «Ὅχι», μαζί μὲ τὴν σαγηνευτικὴ καὶ προστατευτικὴ εἰκόνα τῆς Θεομήτορος, ποὺ μὲ τὴν γλυκειὰ της μορφή ἦταν καὶ εἶναι πάντοτε γιὰ μᾶς ἡ πιὸ ἄσπιλη κι ἀμόλυντη ἔκφραση μιᾶς ἀπέραντης ἀγάπης κι ἐνὸς ὑπέρτατου ἀνθρωπισμοῦ.

Κι ἔτσι ἡ γενιά τοῦ '40 —συντροφευμένη μὲ τὴν τραγουδισμένη κι ἀξέχαστη λαϊκὴ λαλιά: «ἄντε σὸ καλὸ κι ἡ Παναγιὰ μαζί σου»—ξεπέ-
ρασε κι αὐτὴ τὴν δόξα τῶν ἡρώων τοῦ '21. Γιατὶ εἶχε συνειδητοποιήσει
διορατικὰ— ξεχνώντας σκιὰς τοῦ τότε πολιτικοῦ καθεστῶτος — ὅτι
δὲν ἐμάχετο μόνον γιὰ τὴν λευτεριά, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν κατάλυση τοῦ
πρωτόφαντου στὴν ἱστορία καὶ ἀπαίσιου νεο-καισαρισμοῦ, ποὺ ἂν ἐπι-
κρατοῦσε, θ' ἀφάνιζε ἴσως παντοτεινὰ τὴν δυνατότητα μιᾶς νέας ἀνα-
στάσεως τοῦ Γένους.

Αὐτὴ τὴν μεγαλουργία τοῦ '40 —ὡς ἱστορικῆς πράξης ἀκαταλύ-
των ἀξιῶν— τιμοῦμε σήμερα, κι εὐλαβικὰ ὑποκλινόμεθα πρὸ τῶν φω-
τεινῶν μορφῶν τῶν ἡρώων μας.

Τὸ μεγάλο αὐτὸ ἱστορικὸ δίδαγμα ἅς φωτίζει κάθε νέα γενιά τῆς
Πατρίδας μας, γιὰ ν' ἀκολουθήσει κι αὐτὴ τὴν δόξα ἐκείνων, ἂν τυχὸν
βρεθεῖ σ' ἀνάλογη ἱστορικὴ στιγμή.

Κι ἐμεῖς, οἱ ὀλίγοι πλέον, ποὺ ζήσαμε τὴν λαμπηδὸνα τοῦ καθορι-
στικοῦ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἑλληνικοῦ Ἔπους, εἴμαστε εὐτυχεῖς ποὺ
ἔχουμε τὴν καλὴ τύχη ν' ἀναπολοῦμε τὶς συγκλονιστικὰς ἐκεῖνες πτυ-
χὰς ἀπ' τὶς ἐνδοξότερες τῆς ἱστορίας τῆς πατρίδας μας.

ΥΨΙΣΤΗ ΗΘΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ ΚΥΡΙΑΣ ΓΑΛΑΤΕΙΑΣ ΣΑΡΑΝΤΗ

Μακαριώτατε,
Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,
Κύριοι συνάδελφοι, Κυρίες καὶ Κύριοι,

«Ἐλέγαμε ἓνα Μαραθώνα ἀκόμα. Ἐλέγαμε μιὰ Σαλαμίνα ἀκόμα! Ἐλέγαμε ἀκόμα ἓνα '21! Καὶ ἤρθες τέλος ἐσύ, Μητέρα Μέρα, πού ἀγκάλιασες καὶ ἀνύψωσες ὀλόκληρα τὰ περασμένα στὸν ἀνώτατο λυτρωτικό σκοπό τους, στὸν ὑπέρτατό τους ἠθικὸ ἱστορικὸ Ρυθμό. Ὡ! δικαίωση ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν ἀγῶνων! Ὡ! ὑψίστη ἠθικὴ στροφή μέσα στὸ χάος ὀλόκληρου τοῦ Κόσμου!».

Ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἐντυπωσιακὸ χαιρετισμὸ τοῦ Ἀγγελοῦ Σικελιανοῦ, ἐκείνη τὴν πρώτη ὥρα τοῦ πολέμου τοῦ '40, κράτησα μία φράση, γιατί αὐτὴ νομίζω πῶς φωτίζει πιὸ πολὺ τὸ νόημα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, τὸ βαθύτερο νόημα καὶ τὴν δικαίωση τῶν ἐορτασμῶν.

Ἐπίσημη ἠθικὴ στροφή μέσα στὸ χάος ὀλόκληρου τοῦ κόσμου.

Τιμοῦμε ἀπόψε τὴν ἡμέρα αὐτὴ γιὰ 59η φορὰ. Ὅσοι ἀπομείναμε ἀπὸ ἐκείνη τὴ γενιὰ ἀκοῦμε τὸν ποιητὴ νὰ ἐξυψώνει μὲ τὴν δυνατὴ φωνή του τὴν 28η Ὀκτωβρίου τοῦ '40 σὲ ὕψη δυσθεώρητα, φορτισμένη πάντα μὲ τὴν συνείδηση τῶν ἐθνικῶν ἀγῶνων γιὰ ὕπαρξη καὶ γιὰ ἐλευθερία. Προσπαθοῦμε νὰ σταθοῦμε, τουλάχιστον μὲ τὴν σκέψη καὶ μὲ τὴν μνήμη, γιὰ λίγο στὴν ὑψίστη ἠθικὴ στροφή τοῦ '40. Τὴν ἴδια ἱστορικὴ στιγμή ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, σὰν πατέρας τοῦ Γένους, δίνει σὲ ἓνα τετράστιχο τὴν παραίνεση στοὺς νέους:

Μεθύστε μὲ τὸ ἀθάνατο κρασὶ τοῦ '21.

Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι οἱ δύο μεγάλοι ποιητὲς ὕψωσαν τὴν φωνή τους, καθένας μὲ τὸν τρόπο του καὶ τὴν δυνάμη του.

Ἐχει ζήσει κορυφαῖες στιγμὲς ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ πάντα οἱ πνευματικοὶ ἐκπρόσωποι ἦσαν παρόντες. Ἐχει ζήσει ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς

συγκλονιστικές ώρες, πραγματοποιώντας όνειρα γενεών με θάρρος και γνώση, διδάσκοντας στον κόσμο όλο, αυτή την στροφή την ήθική, σαν αίτημα πανανθρώπινο. Μέσα μας είναι όλα, και τὰ άρνητικά και τὰ θετικά. Έρχεται μία ώρα σημαδιακή που δίκαια ξυπνάνε. Για την γενιά του '40 ή ώρα αυτή σήμανε στις 28 Οκτωβρίου τὰ χαράματα. Λέω πώς είναι μια προνομιούχος γενιά, χωρίς με αυτό να θέλω να υποτιμήσω κανέναν. Τò λέω γιατί όλοι με τò χάραμα τής επίσημης ημέρας έγιναν ένα, άπαντώντας και αυτοί "Όχι στο τελεσίγραφο. Τò ΟΧΙ τò είπε την νύχτα ó 'Ιωάννης Μεταξάς σε εκείνη την δραματική συνάντηση στην Κηφισιά με τόν 'Ιταλό Πρέσβη, και τò επιβεβαίωσε όλος άνεξαίρετως ó 'Ελληνικός λαός. "Όλοι, σαν να μέθυσαν στ' αλήθεια από τò κρασί του '21. Σαν να άποκαλύφθηκε σε όλους ή στροφή που έπαιρνε ή ζωή τους. Έπιβεβαίωσαν την πίστη τους στην έλευθερία σαν λαός άγέραςτος και αιώνια έφηβος. Από αυτή την μοναδική ώρα — την άρχή τής μεγάλης περιπέτειας που μās óδήγησαν οί δυνάμεις του κακού, την πορεία στον πόλεμο, στον πόνο, στον θάνατο, στα όνειρα και στην συντριβή τους, άναρωτιόμαστε και θα άναζητούμε τί έμεινε, τί μπορεί να συγκρατήσει κανείς; 'Ο άγώνας του ανθρώπου να συντηρήσει μέσα στο πέραςμα του χρόνου την μνήμη μιās ώρας, που αξιολογεί τὰ πάντα διαφορετικά, είναι άχαρος, άνισος, μάταιος. "Άσχετα από τις πικρές αυτές σκέψεις μέσα μας, ή έθνική μνήμη υπάρχει, άκόμη και σε έποχές που δέν δίνει έντυπωσιακά τò παρόν. Και λέγοντας έθνική μνήμη έννοούμε την άναμφισβήτητη και άφθαρτη ύπαρξη, στο πιό βαθύ μέρος του είναι, στοιχείων σφραγισμένων από πάντα με την δόνηση, την συγκίνηση, τò δέος που χάραξαν κορυφαία γεγονότα τής μακριās ιστορίας μας, στιγμές όπου οί πρόγονοί μας έπιβεβαίωσαν την ύπαρξή τους σαν έθνος ή σαν άτομα, κανόνες ήθους, τρόπους ζωής, ξεχασμένους και παραμελημένους, που óδήγησαν σε μίαν έξαρση. Κίνδυνοι και καταστροφές που μās έφεραν στα όρια του άφανισμού, είναι όλα μέσα μας και είναι μέγα μυστήριο τò πώς λειτουργεί σε κάθε άτομο και πώς εμφανίζεται στο σύνολο. Πώς δίνει τò «παρόν» χωρίς την συνειδητή συμμετο-

χή τῆς «θέλησής μας». Τὴν βλέπουμε πότε γερασμένη με λόγια φθαρμένα καὶ ψεύτικα στολίδια, κραυγαλέου καὶ ἐπιφανειακοῦ πατριωτισμοῦ, καὶ ἄλλοτε γυμνή, ὀλοκάθαρη νὰ μᾶς ὀδηγεῖ πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ ταγμένα, γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὄρια. Ὅλοτελα νέα, με τὴν τρέλα ἀκριβῶς τῆς νεότητος, τὴν ἀνεπανάληπτη, τὴν μοναδική.

Ἡ τέχνη καὶ εἰδικότερα ἡ λογοτεχνία ἔχει τὴν δύναμη νὰ κρατᾷ ἀφθαρτὴ τὴν μνήμη ἑνὸς ἔθνους. Ἐχει τὴν δύναμη νὰ σπάζει τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου, τὴν καταλυτικὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, νὰ ξαναδίνει στὶς λέξεις τὴν λάμψη τους, νὰ παραδίδει με αὐτὲς τὰ μηνύματα ποὺ θέλει. Ἐχει ἀκόμη τὸ προνόμιο —κυνηγώντας τὴν ἔκφραση μιᾶς βαθύτερης ἀλήθειας— νὰ μυθοποιεῖ τὴν ἱστορικὴ στιγμή καὶ νὰ ἀναγκάζει τοὺς ἄλλους νὰ τὴν ἀκολουθοῦν. Χιλιάδες χρόνια δονεῖται ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὴν Σαλαμίνα, χάρη στὸν Αἰσχύλο. Καὶ τὸ Μεσολόγγι βρίσκει τὴν ἀπόλυτη ἔκφρασή του στὰ σπαράγματα τοῦ Σολωμοῦ, γιὰτὶ χάρη σ' αὐτόν, μποροῦμε, με τὴν ἀποκαλυπτικὴ δύναμη τῆς Τέχνης, νὰ νιώσουμε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀξία ποὺ ἔχει γιὰ τὸν ἄνθρωπο, σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ σὲ ὅλες τὶς πατρίδες, τὸ νὰ ὑπερασπίζεται ἕως θανάτου τὴν ἐλευθερία πίσω ἀπὸ τὰ μισογκρεμισμένα τείχη μιᾶς μικρῆς χαμένης πολιτείας.

Θὰ ἤθελα νὰ σᾶς ξαναθυμῆσω δύο πεζὰ κείμενα, ποὺ κατὰ τὴν γνώμη μου μορφοποιοῦν καὶ ἀποκρυσταλλώνουν με τέλει τρόπο πιστὰ καὶ με ὅλες τὶς προεκτάσεις καὶ τὴν ἀνάταση ποὺ ἔζησαν οἱ νέοι στὰ ἄγρια βουνὰ τῆς Ἀλβανίας, καὶ τὸν πόνο τοῦ τέλους. Θὰ σᾶς ἀπασχολήσω, λοιπόν, με τὸ ἀφήγημα τοῦ Ἄγγελου Βλάχου: «Τὸ Μνῆμα τῆς Γρηᾶς» καὶ με τοῦ Ἄγγελου Τερζάκη «Ἑλληνικὴ Ἐποποιία 1940-1941».

Ὁ πόλεμος τοῦ '40-'41 ἔχει ἀποτυπωθεῖ σὲ πάρα πολλὰ καὶ ἀξιόλογα κείμενα καταξιωμένων πεζογράφων, διηγήματα, μυθιστορήματα, ἐντυπώσεις, ἡμερολόγια. Εἶναι μιὰ πηγὴ ἔμπνευσης ποὺ ἔδωσε πολλὰ καὶ θὰ συνεχίσει νὰ δίνει με τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ἄν ἐπέλεξα τὰ δύο αὐτὰ κείμενα εἶναι γιὰτὶ ἐνῶ ἔχουν μιὰ συγγένεια ματιᾶς καὶ βιωματος —καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς στρατεύτηκαν ἀπὸ τὴν πρώτη ὥρα— εἶναι ὅμως τελείως διαφορετικά.

«Τὸ Μνημα τῆς Γρηᾶς» τοῦ Ἁγγελου Βλάχου καλύπτει ὅλον τὸν Ἑλληνοϊταλικὸ πόλεμο ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς στρατεύσεως ὡς καὶ τὴν ὀπισθοχώρησι μετὰ τὴν ἐπίθεσι τῶν Γερμανῶν. Εἶναι ἓνα κείμενο λιτό, αὐστηρὸ καὶ ἀπλό, ποὺ διατηρεῖ καὶ στίς πιὸ σκληρὲς ὥρες τὴν πρόσχαρη διάθεσι τῆς νεότητος καὶ τὸ χιοῦμορ του, κάτι ποὺ δὲν τὸ συναντοῦμε συχνά. Κυκλοφόρησε τὸ 1946 καὶ δικαιώνεται μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου γιατί μαῶς δίνει τὴν γνήσια ἀτμόσφαιρα, τὸ κλίμα ἐκεῖνο τὸ ἀνεπανάληπτο, τοῦ Ἑλληνικοῦ. Καὶ ὁ πιὸ ἀμέτοχος ἀναγνώστης καὶ ὁ πιὸ ἀδιάφορος, ἀκούει πολὺ κοντὰ πολὺ δική του τὴν φωνή τοῦ στρατιώτη Ἀνδρέα νὰ ἐξομολογεῖται σὲ πρῶτο πρόσωπο, καὶ νὰ δίνει ἀβίαστα τὸ χρονικὸ τῶν ἡμερῶν ποὺ πέρασαν μαζὶ καὶ τίς διακυμάνσεις τῆς ψυχῆς τους. Συμμετέχει, συγκινεῖται, χαίρεται, ἀγανακτεῖ. Σελίδα-σελίδα παρακολουθοῦμε τὴν διμοιρία τοῦ Ἀντρέα ποὺ ἔχει διαταγή νὰ ἀνέβει καὶ νὰ καταλάβει καὶ νὰ κρατήσῃ τὴν κορυφή τοῦ βουνοῦ, ποὺ τὴν ἔλεγαν τὸ Μνημα τῆς Γρηᾶς. Ἔτσι ἀρχίζει τὸ βιβλίον.

«Πίνδος, Μόραβα, Ἰβάν, Κλεισούρα, Τεπελένι, ὀνόματα ποὺ ἀντηχοῦν σὰν σάλπιγγες μέσ' στὴν ψυχὴ μας ποὺ φέρουν στὸ νοῦ δόξεις, ὀρμή, νίκες... Τῆς Γρηᾶς τὸ Μνημα, δὲν ξυπνάει τίποτ' ἀπ' αὐτά. Εἶναι ἓνα ἄγνωστο, μέσα στὰ τόσα ἄλλα, ὕψωμα. Τὸ πιὸ προχωρημένο σημεῖο τοῦ μετώπου, κορυφή τῆς παγωμένης Κάμνιας, μὲ ὑψόμετρο δύο χιλιάδες ἑκατὸ μέτρα. Ἀπὸ μακριὰ φαντάζει σὰν στοιχειωμένο κάστρο, τυλιγμένο πάντα σὲ κάτι ἀντάρες, ἀπόκοσμο, ἀπειλητικὸ, ἀπάτητο. Τ' ὄνομά του δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ τὸ πῆρε, μὰ ἦταν ἀληθινὸ μνημα. Ἄν τύχει νὰ πεῖς σὲ κανέναν ἐπιτελικὸ πὼς ἦσυνα κεῖ πάνω θὰ ξαφνιαστεῖ, θὰ σὲ κοιτάξῃ λοξὰ μήπως τὸν γελαῖς. Σ' αὐτὸ τὸ ὕψωμα ὁ στρατὸς γνώρισε μέρες θανάτου. Πέρασαμε ὥρες ποὺ τίς πάγωνε κι' αὐτὲς τὸ κρὺ καὶ δὲν κυλοῦσε ὁ χρόνος.

Ὅμως, ἄνθρωποι ἐμεῖς, Ἑλληνες, μείναμε ὅλο τὸ χειμῶνα ἐκεῖ, κι' ἄμα πέρασε αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς, τὰ κορμιά μας ἦταν ἀκόμα ὄρθια, κι' ἡ ψυχὴ μας εἶχε ἀκόμα μιὰ σπιθαμὰ, σὰν τὴ φωτιά ποὺ τὴν θαρρεῖς σβησμένη κι' ὅμως, κάτω ἀπὸ τὴν στάχτη, κάτι ἀκόμα καίει.

Ἔτσι κι' ἐμεῖς κάναμε μία ἐπίθεση στὶς ἀρχὲς τοῦ Ἀπρίλη, τοὺς πῆραμε δύο ὑψώματα, αἰχμαλώτους, ὑλικὸ καὶ ἤρθε τὸ βράδου ὁ Διοικητῆς καὶ μᾶς εἶπε πὼς εἶχαμε στὰ χέρια μας τὸ κλειδὶ τοῦ Ἐλβασάν... Ὑστερα ἤρθε ἡ ὑποχώρηση...».

Λυπᾶμαι πὺν μόνον ἀποσπασματικὰ μπορῶ νὰ δώσω κάτι ἀπὸ τὴν πνοὴ τοῦ βιβλίου. Τὰ νέα παιδιὰ πὺν ντύθηκαν τὸ χακὶ ξεκινᾶνε μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ κέφι καὶ, δὲν ξέρουν μὲ τί ἔχουν νὰ πολεμήσουν. Εἶναι βέβαια ὁ εἰσβολέας, ἀλλὰ εἶναι καὶ μιὰ φύση ὀλότελα ἐχθρική. Λάσπη καὶ χιόνι, δύο μορφές θανάτου πὺν νέκρωσαν πρῶτα τὴν ψυχὴ κι' ἔπειτα τὸ σῶμα.

«Θᾶθελα, γράφει, μὰ δὲν ξέρω πὼς νὰ τὸ βάλω σὲ λόγια, θᾶθελα νὰ πῶ τὴν χαρὰ, τὴν σιωπηλὴν κι' ὁμως ἀπέραντη χαρὰ, ἅμα φτάσαμε σ' ἓνα ἀπάγκιο, ἅμα χωθήκαμε σ' αὐτὴν τὴν ἀπότομη ρεματιὰ μὲ τὰ πνυκνοφυτεμένα ἔλατα στὶς ἀπόκρημνες πλαγιές, καὶ τὸ ποταμάκι μὲ τὶς χιονισμένες ὄχθες του, ἅμα εἶδαμε κι' ἄλλους φαντάρους, κι' ἄλλους ἀνθρώπους πὺν ζοῦσαν ἐδῶ ψηλά, στὶς δύο χιλιάδες μέτρα, χειμῶνα καὶ δὲν πεθαῖναν. Θᾶθελα, μὰ δὲν ξέρω πὼς νὰ τὸ βάλω σὲ λόγια, νὰ πῶ τὸ αἶσθημα τοῦ παγωμένου κορμιοῦ... θᾶθελα μὰ δὲν ξέρω...».

Κι' ὁμως ξέρει πολὺ καλά, γιὰτὶ σὰν λογοτέχνης προικισμένος δίνει τὴν περιγραφὴ καὶ τοῦ κρύου καὶ τῆς λάσπης πὺν εἶναι ἐντυπωσιακὲς μέσα στὴν ἀπλότητά τους: «Ἡ πορεία γίνεται λασποπάτημα. Λάσπη, λάσπη τῆς Ἀλβανίας. Στοιχειό της καὶ φοβέρα, κι' ἐχθρὸς ἄπιστος καὶ ἀνίκητος. Πιὸ πάνω ὑπάρχει τὸ Μνῆμα τῆς Γρηᾶς, θαμμένο ὅλο στὸ χιόνι πὺν καρτερεῖ ἐχθρικό, ἀπάνθρωπο μέσα στὴ νεκρικὴ ἀσπρίλα του. Μιὰ χιονισμένη φεγγόβολη κορυφὴ πὺν μοιάζει σὰν χαρούμενη νύμφη πὺν τὴν ζεσταίνει ὁ ἥλιος καὶ τὴν ροδίζει ἀπαλά».

Αὐτὸ εἶναι τὸ Μνῆμα τῆς Γρηᾶς πὺν ἀνεβαίνουνε λόχοι καὶ γυρίζουν διμοιρίες καὶ εἶπαν μερικοὶ πὼς ἅμα λιώσουνε τὰ χιόνια δὲν θὰ βρῖσκεις τόπο νὰ πατήσεις ἀπὸ τὰ κορμιά».

Καὶ ὁμως κατορθώνουν τὸ ἀκατόρθωτο: Ψυχὴ βαθιά. Τοὺς φωνάζει κάθε λίγο ὁ λοχαγὸς τους. Ψυχὴ βαθιά! Ψυχὴ βαθιά... Αὐτὴ ἡ

ἐπίκληση, αὐτὴ ἢ ἀπλὴ ἔκφραση ποὺ ἐπαναλαμβάνεται κάθε στιγμή κρίσης καὶ ἔντασης ἀποκαλύπτει μέσα στὴν συγκινητικὴ ἀπλότητά της γνώση τῶν δυνάμεων ποὺ ἔχει ὁ ἄνθρωπος βαθιά, πολὺ βαθιά μέσα του. Καὶ εἶναι ἀκόμη σὰ νὰ φωτίζει τὸ νόημα τοῦ βιβλίου, σὰ νὰ μιλάει σὲ ὅλους ἐμᾶς ποὺ ξέρουμε ἢ δὲν ξέρουμε, ποὺ θυμόμαστε ἢ ἀπολησμονήσαμε τί σημαίνει ἀλβανικό. Καὶ ὅταν τὸ συνειδητοποιοῦμε στὸ αἶμα μας, χτυπάει ρυθμὸς ἑλληνικὸς, φερμένος ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ χρόνου.

Ὁ στρατιώτης Ἀνδρέας γράφει, ὅπως ὅλοι, στὴν μητέρα του: *«Μάνα, εἶμαι καλά. Εὐχαριστῶ γιὰ τὸ δέμα. Στείλε κάλτσες καὶ καμιὰ σοκολάτα. Σὲ φιλῶ, ὁ γιὸς σου Ἀνδρέας».* Ἄλλα ἤθελε νὰ γράφει. Τὸ ἐξομολογεῖται μὲ συγκινητικὴ περηφάνια: *«Μάνα, εἴμαστε δῶ, ψηλά, σ' ὄλο τὸ μέτωπο τριακόσιες χιλιάδες ἄνθρωποι. Τριακόσιες χιλιάδες Ἕλληνες. Πλῆθος ποὺ σκέπασε αὐτὰ ἐδῶ τὰ βουνά... Εἴμαστε ἀπονωμένοι ἀπ' τὸν ἄλλο κόσμο. Πίσω μας τὰ χιόνια ποὺ παγώνουν κι ἡ λάσπη ποὺ ρουφάει. Μπροστὰ μας, οἱ ὄλμοι καὶ τὰ πολυβόλα ποὺ τσακίζουν. Κι' εἴμαστε ἑμεῖς παιδιὰ μιᾶς μάνας, τῆς Πατρίδας. Μάνας τραχιᾶς μὲ χέρι ἀντρίκιο ποὺ πασχίζει νὰ μᾶς μάθει πῶς πρέπει νὰ πεθαίνουμε».*

Οἱ μικρὲς χαρὲς ἐκεῖ καὶ οἱ μεγάλες τρέλες παίρνουν ἄλλες διαστάσεις. Ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ ἡ χαρὰ γιὰ κάθε ἐπιτυχία, τὸ πείσμα καὶ ἡ σεμνὴ μαχητικὴ φύση, ὅλα αὐτὰ δίνονται τόσο ἀπλά, τόσο φυσικά, χωρὶς μεγαλοστομία, μὲ μιὰ κεφάτη διάθεση ἐφήβων ποὺ παίζουν μὲ τὸν θάνατο γελώντας καὶ τραγουδώντας καὶ φωνάζοντας ἀέρα!

«Θεέ μου, εἶμαι ἓνας στρατιώτης τόσοσ δά. Μόνος μέσα στὴ νύχτα, στὴ σιωπὴ. Κάμε ἐτούτη τὴ νύχτα συντομώτερη ἀπὸ τίς ἄλλες. Θεέ μου, εἶμαι ἓνας στρατιώτης τόσοσ δά, κι' ἀγαπῶ τὴν μέρα, τὴ ζωὴ. Ἀγαπῶ, τὰ δέντρα κι' ὅ,τι ἔχεις πλάσει κι' ὅ,τι ἔχεις κάμει ὡς τώρα μὲ τὴ δική μου τὴ ζωὴ. Ἄν εἶναι νὰ τὴν πάρεις, κάνε νὰ μὴν εἶναι σὲ μιὰ νύχτα σὰν τούτη. Δειλὸς δὲν εἶμαι. Κάνε νὰ χάσω τὴ ζωὴ μου, τὴν ἡμέρα, κι' ἔτσι ποὺ νὰ καταλάβω πῶς τὴ χάνω πολεμώντας, τρέχοντας στὸ σκοπὸ μου. Ἄν εἶναι νὰ τὴν χάσω σὲ μιὰ τέτοιαν ὥρα σὰν καὶ τούτη,

θά εἶναι σὰ νὰ μοῦ τὴν ἔκλεβες, σὰ νὰ τὴν ἔπαιρνες χωρὶς νὰ θέλω νὰ τὴ δώσω...».

Αὐτὸς ὁ μυστικὸς διάλογος μὲ τὸ Θεὸ τοῦ στρατιώτη ποὺ φυλάει σκοπιὰ στὸ βαθὺ σκοτάδι ἀποκαλύπτει τὸ πόσο ἀπλόχερα, ἄνετα καὶ χαρούμενα εἶχαν δεχτεῖ τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑπερασπιστοῦν τὴν πατρίδα.

«Ἐρχεται σὲ λίγο ὁ λοχαγός. Μᾶς καλημερίζει καὶ ρωτάει ἂν ἡ ψυχὴ μας εἶναι βαθιά. Τί νὰ τοῦ πεῖς; Βαθιά ἡ ψυχὴ μας; Καὶ γιατί; Στὰ χεῖλια μας εἶναι καὶ τραγουδάει! Φέγγει ἀρκετὰ καλὰ καὶ βλέπομε τὸ ὕψωμα. Ἀριστερὰ μᾶς δείχνει ὁ λοχαγὸς τὸ βράχο ποὺ ἔχουνε στήσει τὰ πολυβόλα τους οἱ Ἴταλοί.

Σημαίνουσι οἱ σάλπιγγες, ἀρχίζει ἡ ἔφοδος. Λόγχη ἐμεῖς, χειροβομβίδα ἐκεῖνοι. Κι' ἀπλώθηκε μιὰ ἡσυχία σὰ νὰ κρατᾷ ὁ πόλεμος τὴν ἀνάσα του γιὰ μιὰ στιγμή. Πήδηξα μέσα στὸ χαράκωμά τους καὶ τρέχω ἐδῶ κι ἐκεῖ σὰν τρελλὸς καὶ φωνάζω. Βγαίνουνε οἱ κραυγὲς ἀπὸ τὸ στόμα μου καὶ φωνάζει ὅλη μου ἡ ὕπαρξις. Δὲν εἶναι αὐτὲς οἱ φωνὲς χαρᾶ. Δὲν εἶναι οὔτε ἐνθουσιασμός. Εἶναι ἀνάγκη καὶ φωνάζουμε ὅλοι: ΑΕΡΑ!!»

Οἱ τελευταῖες σελίδες τοῦ βιβλίου ἀποδίδουν μὲ θαυμαστὴ λιτότητα τὴν εἰκόνα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ μετὰ τὴν γερμανικὴ ἐπίθεση. Τὴν πίκρα, τὰ ἀντιφατικὰ συναισθήματα, τὰ μερόνυχτα τῆς βιαστικῆς πορείας τοῦ γυρισμοῦ. Τὴν λαχτάρα νὰ περάσουν τὰ σύνορα, νὰ βρεθοῦν στὸν τόπο τους. «Ποιοί; ἀναρωτιοῦνται. Ποιοί; Ἐμεῖς οἱ νικητὲς καὶ τώρα τόσο ἄδικα καὶ ἀκατανόητα νικημένοι καὶ διαλυμένοι;»

«Πρὶν ξεκινήσω γύρισα νὰ δῶ, λέει ὁ Ἄνδρέας, ἐκεῖ στὸ βάθος, σβησμένο, σὰν σκιὰ τοῦ ἀέρα, τὸ Μνηῆμα τῆς Γρηᾶς... Γιατί δὲν ἔπεσα κι' ἐγὼ σὰν τὸν Σεραφεῖμ;... Χαρά σου, Σεραφεῖμ...» Τὸν Σεραφεῖμ θυμᾶται, τὸν συμπολεμιστὴ, τὸν χαρούμενο, τὸν καταφερτζή, τὸν γκρινιαρὴ Σεραφεῖμ, τὸν ἥρωα χωρὶς ἔπαρση καὶ περιττὰ λόγια. Τὸν Σεραφεῖμ ποὺ ἔπεσε, στὸ Μνηῆμα τῆς Γρηᾶς. Γιατί δὲν ἔπεσα κι ἐγὼ ἐκεῖ πάνω; ἀναρωτιέται μὲ καημὸ ὁ Ἄνδρέας. «Νᾶπεφτα πολεμώντας μὲ τὸ ὄπλο μου στὰ χέρια, φωνάζοντας ἀέρα στοὺς Ἴταλούς. Χαρά σου Σεραφεῖμ!..»

Τὸ πεζογράφημα αὐτό, γράφει ὁ Ἀπόστολος Σαχίνης, δὲν προσέχτηκε τότε ὅσο ἔπρεπε ἀπὸ τὴν κριτικὴ καὶ ἦταν κρίμα, γιατί προβάλλει καὶ ἀξιοποιεῖ τὴν εἰκόνα μιᾶς ἰδιαίτερης πλευρᾶς τοῦ Ἀλβανικοῦ πολέμου: εἶναι, μιᾶς νέας γενιᾶς ἢ ὁποῖα στὸν ἄνισο ἀγώνα ποὺ μᾶς εἶχε ἐπιβληθεῖ, ἀθέλητα ὀρμᾶ, κατακτᾶ καὶ κρατᾶ τὶς ψηλὲς κορυφές.

Τὴν αἴσθηση μιᾶς ἀδικίας σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν πόλεμο τοῦ '40 ἐκφράζει χωρὶς περιστροφές στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου του «Ἑλληνικὴ Ἐποποιία 1940-1941» ὁ Ἄγγελος Τερζάκης, ἐξηγώντας τὸ γιατί:

«Ὡστόσο αὐτὴ ἡ ἐκστρατεία ποὺ ὅλοι τὴν λένε τὸ Ἔπος, ἔχει τοῦτο τὸ παράδοξο, πὼς εἶναι ἓνα ἔπος ἄγνωστο στὶς ζεστές του πτυχές, στὴν ἀνθρώπινη οὐσία του. Φαινόμενο ψυχολογικὸ καὶ ἱστορικὸ, ἀπροσδόκητο δημιούργημα μιᾶς στιγμῆς ἀνεπανάληπτης, ἀδικήθηκε ἀπὸ τὰ μετέπειτα γεγονότα, τὴν πλησμονὴ τῶν βιωμάτων. Ἡ κατοχὴ, ἡ ἀντίσταση, τὸ κίνημα τοῦ Δεκέμβρη, τὸ ζύπνημα ἑνὸς κόσμου, τοῦ κόσμου τῆς πυρηνικῆς ἐποχῆς ἤρθανε νὰ κατακαλύψουν τὴ στιγμὴ τῆς Ἀλβανίας. Τὸ κεφάλαιο τοῦτο τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικά, κλειστήκε, σφραγίστηκε καὶ τοποθετήθηκε στὸ Ἀρχεῖο προτοῦ μνημειωθεῖ».

Ἔχει ἀπόλυτα δίκιο. Τὴν ἴδια παρατήρηση, τὸν ἴδιο καημὸ βρῆκα στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου τοῦ Δικαίου Βαγιακάκου: «Ἡμερολόγια πολέμου καὶ ἀλληλογραφία 1940-1944», ἔκδοση 1998 ἀπὸ τὸν Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων. Ἡ ἐπιμελήτρια τῆς ἔκδοσης κυρία Ἐλένη Μπελιᾶ γράφει στὸν πρόλογο: «Τὴν ἱστορία τοῦ πολέμου '40-'41 καὶ τῆς κατοχῆς ἡ γενιά μου δὲν τὴν ἔμαθε στὸ σχολεῖο. Τὸ ὠρολόγιό πρόγραμμα δὲν ἐκάλυπτε τὴν διδακτέα ὕλη, κι ἔτσι δὲν ἔφτανε ποτὲ στὴν μισὴ σελίδα ποὺ ἀφιέρωναν στὸν πόλεμο τὰ διδακτικὰ βιβλία ἱστορίας τοῦ δημοτικοῦ καὶ τοῦ γυμνασίου. Ἡ πληροφόρησή μας ἦταν πάντα ἐλλιπής. Βέβαια συμπληρώνουμε ὑπῆρχαν αὐτὴ τὴν πεντηκονταετία πάντα οἱ πανηγυρισμοί, οἱ λόγοι. Ἀλλὰ αὐτὰ ὅλα τὰ ξέρουμε, καλὰ καὶ χρήσιμα εἶναι, ἀλλὰ δὲν στερεώνουν τὴν κρίση καὶ τὴν ἐθνικὴ μνήμη ὅσο ἡ γνώση καὶ ἡ σωστὴ πληροφόρηση».

Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀγγελοῦ Τερζάκη εἶναι ἱστορία γραμμένη ἀπὸ λογοτέχνη, καὶ πιστεύω πὼς δὲν θὰ ἔπρεπε καὶ αὐτὸ νὰ λείπει ἀπὸ κανένα Ἑλληνικὸ σπίτι.

Ὁ Ἀγγελος Τερζάκης στρατεύτηκε ἀπὸ τὴν πρώτη ὥρα, ὑπηρετήσε στὸ πυροβολικόν, ἔχει γράψει διηγήματα ἀπὸ ὅ,τι ἔζησε, ὅ,τι ἔμεινε μέσα του, πάρα πολὺ δυνατὰ καὶ βαθύτατα ἀνθρώπινα. Δὲν ἦταν ἱστορικὸς καὶ δὲν προβάλλει ἀξιώσεις ἐπιστημονικῆς σύνθεσης. Ἀκόμη ἀποκρούει μὲ περιφρόνηση κάθε βέβηλη, ὅπως λέει, φαντασία, κάθε ἀδιάκριτη ἀνάμιξη τοῦ μυθιστορηματικοῦ, πιστεύοντας πὼς ὁ πόλεμος αὐτὸς εἶναι ἀπὸ μόνος του πολὺ πλούσιος σὲ περιεχόμενον, γιὰ νὰ χρειάζεται τὴν συμπλήρωση τῆς σκηνοθεσίας. Τὸ βιβλίον κυκλοφόρησε τὸ 1964. Εἴκοσι τέσσερα χρόνια ἀπὸ τὴν μεγάλη ἡμέρα. Ὅπως ἀναφέραμε, τὸν ἔζησε σὰν στρατευμένος, ἔζησε τὸ κλίμα καὶ τὴν ἀνάταση τῶν ἡμερῶν καὶ ἔμειναν θησαύρισμα πολύτιμον καὶ ὀδηγὸς στὴν ἀπόφαση ποὺ πῆρε ὅταν τοῦ τὸ ζήτησε ὁ στρατὸς νὰ γράψει τὴν ἱστορία τοῦ '40-'41, καὶ νὰ δώσει ἓνα βιβλίον προσιτὸ στὸν μέσον ἀναγνώστη, τὸν ἀνειδίκευτο στὰ στρατιωτικὰ, στὰ διπλωματικὰ, ποὺ νὰ διαβάζεται ἄνετα.

Τὸ ὅτι καταπιάστηκε ἓνας ἄξιος λογοτέχνης μὲ τὸ ἔπος τοῦ '40 καὶ τὴν ἱστορικὴ πιστὴ καταγραφή καὶ τὴν διατήρηση αὐτοῦ ποὺ τόσο διακριτικὰ ὀνομάζει ἄρωμα μιᾶς ἐποχῆς, ἦταν κέρδος γιὰ τὸν τόπον καὶ γιὰ τὴν ἱστορία καὶ γιὰ τὴν λογοτεχνία. Πρὶν ἀρχίσει νὰ γράφει γύρισε κοντὰ-κοντὰ τὰ μέρη, τὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους, ὅχι μόνον τῶν προσωπικῶν βιωμάτων του, ἐπισκέφτηκε καὶ τὰ μακεδονικὰ ὄχυρά, ὅλους τοὺς χώρους ὅπου ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία ἡμέρα ὄχι μόνον οἱ στρατιῶτες καὶ τὰ ὄπλα ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμη τῆς ἀγάπης στὴν γενέθλια Γῆ, κάνει ἄξιους, ἀπλοῦς, ἀδύναμους ἀνθρώπους νὰ περάσουν τὰ ὄριά τους. Μίλησε μὲ πολλοὺς νέους καὶ γέροντες, μαχητὲς καὶ παιδιὰ, καὶ καθὼς γράφει, «προσπάθησα νὰ προλάβω προτοῦ ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴ ζωὴ ἡ γενιὰ τῶν μαχητῶν καὶ χαθεῖ ἔτσι ἀνεπανόρθωτα ἡ ἄχνα τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔκαμαν τὴν ἱστορία».

Στὰ δώδεκα κεφάλαια τοῦ βιβλίου ξετυλίγεται αὐτὴ ἡ χρονικὴ περίοδος. Εἶναι ἐντυπωσιακοὶ καὶ χαρακτηριστικοὶ οἱ τίτλοι κάθε κε-

φαλαίου και συμπυκνώνουν επιγραμματικά όλα όσα έγιναν τότε. «Τὸ Προανάκρουσμα μιᾶς ἐπιβουλῆς», εἶναι ὁ τίτλος τοῦ πρώτου κεφαλαίου, ὅπου δίνει τὸ πρῶτο εἰκοσιτετράωρο ἀπὸ τὴν δραματικὴ ἐπίδοση τοῦ Ἰταλικοῦ τελεσίγραφου στὸν Ἰωάννη Μεταξᾶ, καὶ τὸ ἀποφασισμένο ΟΧΙ, μὲ τὴν φράση πὺ εἰπώθηκε: *Alors c'est la guerre!*

«Ἐημερώματα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου καὶ ἓνας ἄνεμος καινούργιος, ἀνυποψίαστος, ἀρχίζει νὰ φυσάει πάνω στὴν Ἀθήνα», γράφει ὁ Ἄγ. Τερζάκης.

Ἦταν ἡ ὥρα 6 ὅταν οἱ σειρήνες τῆς ἀντιαεροπορικῆς ἀμυνας ξύπνησαν τὴν πολιτεία. Ὁ οὐρανὸς ἦταν πεντακάθαρος, λεύκαζε ὁ ὄρθρος, μύριζε δροσιά. Στους δρόμους, τοὺς ἔρημους ἀκόμα, κράτησαν μερικὰ παραθυρόφυλλα, κάποιες μπαλκονόπορτες. Οἱ ἄνθρωποι ξυπνοῦσαν ξαφνιασμένοι, ρωτοῦσαν τοὺς πρώτους διαβάτες. Ἐνα βουητὸ ἀνέβαινε λίγο-λίγο ἀπὸ γύρω, ἀπὸ μακριά, τὰ πρῶτα ὁμαδικὰ βήματα πάφλασαν στὴν ἄσφαλτο. Μάτια ὑψώνονταν στὸν οὐρανό, ἔψαχναν.

Ὅμως σ' ὅλη αὐτὴ τὴν κίνηση πὺ ἀρχίζει καὶ πύκνωνε δὲν ξεχώριζες ταραχὴ ἢ ἀγωνία. Μιὰ διάθεση εὐφορίας, κέφι ἀνάλαφρο, ἀλλόκοτο, ξεσήκωσε τὶς ψυχές, πρωινὸ ἀγέρι πὺ κολπώνει τὸ πανί. Στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων πὺ ἀντικρύζονταν, ἔφεγγε ἓνα χαρούμενο ξαφνιασμα, σάμπως ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος, ὁ ἴσαμε χτὲς βουτηγμένος στὴν καθημερινότητα καὶ στὴ βιοπάλη, νὰ μάθαινε ξαφνικὰ πὺς ἔχει μέσα του κρυμμένα νιάτα.

Γιατὶ τὸ πρῶτὸ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 γινόταν πραγματικὰ μιὰ ἀποκάλυψη: Διαφορετικὸ εἶχε πέσει νὰ κοιμηθεῖ τὸ ἔθνος τὴ νύχτα πὺ πέρασε, διαφορετικὸ ξυπνοῦσε τώρα. Ἡ εἶδηση πὺ ἔτρεχε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα: «Πόλεμος! οἱ Ἰταλοὶ εἰσβάλλουν», ἦτανε σὰ γενικὴ πρόσκληση σὲ ξεφάντωμα. Περηφάνεια, φιλότιμο καὶ λεβεντιὰ φούσκωναν τὰ στήθη.

Κι ὁ καθέννας, ὁ πιὸ ταπεινός, ἔνωθε νὰ ξυπνάει μέσα του μιὰ ἐπίγνωση: πὺς τρεῖς χιλιάδες χρόνια τὸν καλοῦν μὲ τ' ὄνομά του τὸ ἄσημο ἴσαμε χτὲς νὰ τὰ δικαιοῦσει, νὰ τὰ ὑπερασπίσει. Ἡ Ἱστορία ἔπαυε νὰ

εἶναι λόγια τῶν σχολικῶν βιβλίων καὶ τῶν πανηγυρικῶν λόγων, γινόνταν πράξι ζωῆς. Εἶχε φωνὴ βαθειά, βουερὴ μέσα στὸ αἷμα, μιλοῦσε. Κι ὁ πιὸ ταπεινός, ἔκανε τὴ σκέψη ἄθελά του, πὼς σ' αὐτὸν ἔλαχε νὰ τιμῆσει αὐτὴ τὴ φάλαγγα τῶν νεκρῶν ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ πολὺ μακριὰ καὶ δίνει νόημα στὸ Χρόνο. Ἡ ἐκλογή τῆς Μοίρας, ἦταν βαρειά, ἀλλὰ γιὰ τοῦτο καὶ ἡ τιμὴ πολὺ μεγάλη».

Στὸ δεῦτερο κεφάλαιο μὲ τίτλο: «Ἵπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν» — τίτλος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ καλύπτει ὅλο τὸ βιβλίο—. Μιλάει ὅμως γιὰ τὶς πολὺ δύσκολες, πρῶτες ἡμέρες, ὅπου ἀναγκάστηκε ὁ στρατὸς νὰ ὑποχωρήσει, καὶ ἡ φύση στάθηκε ἐχθρική. «Ὅταν τὸ ἐπίλεκτο ἰταλικὸ τάγμα θανάτου ἔφτασε στὴν κορυφή, ἦταν σὰν νὰ τοὺς ξέρναγε τὸ σκοτάδι. Ὁ Ἑλληνικὸς λόχος ποὺ βρισκόταν ἐκεῖ ἀπάνω, δαρμένος ἀπὸ τὶς ὀβίδες, αἰφνιδιάστηκε, πισωπλάτισε παραζαλισμένος.

Ἡ Γραμπάλα πατήθηκε, ὁ ἐχθρὸς γαντζώθηκε στὸ βράχο.

Τὸ πυροβολικὸ εἶχε σωπάσει, ἀλλὰ ξαμολιόταν τώρα ὁ οὐρανός. Βροχὴ ἄγρια, ὀργισμένη, μὲ κεραυνοὺς καὶ χαλάζι, ἐπνιξε τὴ Γραμπάλα στὸν κατακλυσμὸ τῆς, τὴν Ἀσσόνισα, τὸ Καλπάκι, ὅλη τὴν τοποθεσία ποὺ τὴν εἶχε κοπανίσει ὀλημερίς ἡ μάχη. Ἡ Μεραρχία διέταξε νὰ ξαναπαρθεῖ ἀμέσως ἡ Γραμπάλα. Μαθαίνοντας τὸ πάρσιμό τῆς ἀπὸ τὸν ἐχθρό, εἶχε ἀνησυχῆσει πολὺ: Τὸ ἐπόμενο βῆμα τοῦ ἐχθροῦ, ἀν ἀγκιστρωνόταν μέσα στὴ νύχτα ἐκεῖ πάνω, θὰ ἦταν ρῆγμα τοῦ μετώπου τῆς Ἡπειροῦ. Ἡ ἀντεπίθεση, πρόσταξε ἡ Μεραρχία, νὰ γίνεῖ μὲ τὶς ἐφεδρεῖες. Ὅλο τὸ πυροβολικὸ τοῦ τομέως νὰ τὴν ὑποστηρίξει... «Μονάχα στὶς 5 τὰ χαράματα κόπασε ἡ βροχὴ, καὶ τότε, τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ ἄρχισε νὰ χτυπάει τὴ Γραμπάλα. Γιὰ λίγο. Μόλις σῶπασε, οἱ λόχοι οἱ ὀρισμένοι γιὰ τὴν ἀντεπίθεση, μὲ τοὺς ἀξιωματικούς τους μπροστά, ὄρμησαν.

Κάτω στὴν Ἀσσόνισα, ἄκουσαν ἀπὸ ψηλὰ τὴν ἰαχὴ «Ἀέρα!». Οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς Γραμπάλας εἶχανε δώσει τὸ πρόσταγμα: «Ἐμπρὸς διὰ τῆς λόγχης!». Χύμηξαν πρῶτοι. Οἱ στρατιῶτες ξεθηκάρωσαν, ἀκολούθησαν. Μὲ τὶς χειροβομβίδες στὸ χέρι οἱ ὑπολοχαγοί, οἱ διμοιρίτες,

ξεφώλιαζαν πίσω από τους βράχους τους Ἴταλούς πορθητές τῆς νύχτας, οἱ λογχοφόροι στρατιῶτες ἔτρεχαν καταπάνω τους μὲ βαρὺ διασκελισμό. Πιάστηκαν χέρια μὲ χέρια, ἦταν κάτι δραματικὸ καὶ γοργό. Δὲν εἶχαν προλάβει οἱ Ἴταλοὶ νὰ ὀχυρωθοῦν, νὰ λάβουν ἐνισχύσεις. Ἡ νύχτα πού τους εὐνόησε, τους εἶχε κι ἐμποδίζει νὰ ριζώσουν».

«Δὲν θὰ περάσουν» εἶναι ὁ τίτλος τοῦ τρίτου κεφαλαίου, χαρακτηριστικός, ὅπως εἶπαμε, λιτός, αὐστηρὸς μὲ πολὺ λίγες λέξεις δίνει τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ σκληροῦ ἀποφασισμένου ἀγώνα. Ἐδῶ θὰ σταθοῦμε στὴν σελίδα ὅπου ἀναφέρεται στὶς γυναῖκες τῆς Ἡπείρου καὶ στὴν προσφορά τους στὴν πατρίδα ἐκείνη τὴν ὥρα, καὶ πάντα γιατί ἡ διεισδυτικὴ ματιὰ τοῦ λογοτέχνη Τερζάκη προχωρεῖ βαθιά.

«Ἡ ἠπειρώτισσα φοράει μαῦρο μαντήλι ἐπιζωῆς, χωρὶς νὰ κλαίει κάποιον. Φοράει καὶ μαῦρο ροῦχο, μαῦρο τσαρούχι. Στὰ βραχοβούνια πού τὴν βλέπεις ν' ἀνηφορίζει χωρὶς προσπάθεια, μαζὶ μὲ τὸ κοπάδι τῆς τὰ γίδια, ἡ θωριά τῆς ξεκόβεται στεγνὴ, μοναστικὴ, ἀργασμένη ἀπὸ τὸ χαλάζι καὶ τὸ λιοπύρι. Τὸ ἀνθρώπινο αὐτὸ πλάσμα ἔχει πάρει ἀπάνω του κάτι ἀπὸ τὴ στέγνα τοῦ τοπίου, τοῦ κατάγυμνου βράχου, πού τὸν σκουντᾶς μὲ τὸ πόδι σου καὶ τσακμακίζει. Σοῦ λέει καλημέρα ἢ Ἡπειρώτισσα καὶ ἡ κουβέντα τῆς εἶναι κοφτὴ, σὰν πρόσταγμα. Ἐχει μιὰ παρθενιαὶ ἀπροσπέλαστη, ὅπως ἡ ζωὴ τῆς εἶναι σκληρὴ κι ἀμίλητη.

Κοιτᾶς τὸ τοπίο γύρω, τὰ θεομύρωτα βουνὰ τῆς Παραμυθιάς, τὴ φοβερὴ Γκαμήλα, τὴν Πίνδο, καὶ καταλαβαίνεις πὼς ἡ ψυχὴ τοῦ τόπου ἔχει δέσει στὸ μαυροντυμένο τοῦτο πλάσμα μὲ τὸ σκοτεινὸ κόρφο. Μάννα, γυναίκα, ἀδελφὴ, θυγατέρα, παραστάθηκε σ' ὅλο τὸ μάκρος τοῦ Ἄγωνα τὸν ἄντρα, τὸν πολεμιστὴ, ἀφοσιωμένη, ἀλύγιστη, ἀποφασισμένη, ὀλόρθη εἰκόνα τοῦ χρέους καὶ τῆς τιμῆς...».

Ὁ χρόνος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπεκταθῶ ὅσο θὰ ἤθελα. Θὰ μνημονεύσω χωρὶς σχόλια τοὺς τίτλους μόνον τῶν κεφαλαίων πού ἀπὸ μόνοι τους ἱστοροῦν πολλὰ.

Τὸ 4ο: «Τὰ ματωμένα χιόνια». Τὸ 5ο: «Ἐξόρμηση πρὸς τὸ βοριά». Τὸ 6ο: «Ὁ σφαδασμὸς στὰ σύνορα». Τὸ 7ο: «Πρὸς Τεπελένι». Τὸ 8ο:

«Ἡ ὥρα τοῦ μαρτυρίου». Τὸ 9ο: «Τὰ ὄρια τῆς ἀντοχῆς». Τὸ 10ο: «Οὔτε σπιθαμὴ». Τὸ 11ο: «Μὲ φωτιά καὶ μὲ σίδηρο», καὶ τὸ 12ο, τὸ τελευταῖο: «Διπλώνονται οἱ σημαῖες».

Μὲ αὐτοὺς τοὺς περιληπτικούς προσδιορισμούς μᾶς δίνει ὁ Ἄγγελος Τερζάκης ὅλο τὸν πόλεμο, ἀπὸ τὴν πρώτη μεθυστικὴ ἡμέρα του ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ τέλους. Δίνει ὅσο γίνεται τὴ γενικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ψυχολογία τοῦ λαοῦ, δίνει τὴν περιγραφὴ συγκρούσεων, συσκέψεων, ἀποφάσεων, δίνει ὅμως καὶ κάτι παραπάνω ἀπὸ ὅλα αὐτά, δίνει κάτι ἀπὸ τὴν ψυχὴ, τὸν παλμὸ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων.

Σ' αὐτὴ τὴν ἱστορία ποὺ εἶναι γραμμὴ ἀπὸ ἄξιόλογο τέχνη, τὸ ἐπαναλαμβάνω, ποὺ εἶναι πιστὴ στὴν περιγραφὴ καὶ στὴν καταγραφὴ γεγονότων, ὁ ἀναγνώστης κλείνοντας τὸ βιβλίο συνειδητοποιεῖ ἄραγε ἀπόλυτα πόσο μεγάλη εἶναι σ' αὐτὸ τὸ δύσκολο ἐπίτευγμα ἢ συμβολή, ἢ σφραγίδα, ἢ μοναδικὴ τοῦ λογοτέχνη; Διαβάζω λίγες γραμμὲς ἀκόμη γιὰ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσω.

Στὸ μέτωπο, σ' ὅλη τὴ γραμμὴ, ἀπὸ τὴ γαλανὴ θάλασσα τοῦ Ἰονίου ἴσαμε ψηλὰ στὶς παγωμένες Πρέσπες, ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς ἄρχιζε νὰ ἔχει παντοῦ τὸ ἴδιο ὄραμα: Ἔβλεπε τὶς νύχτες μιὰ γυναικεία μορφή νὰ προβαδίζει, ψηλόλιγνη, ἀλαφροπερπάτητη, μὲ τὴν καλύπτρα τῆς ἀναριγμένη ἀπὸ τὸ κεφάλι στοὺς ὤμους. Τὴν ἀναγνώριζε, τὴν ἤξερε ἀπὸ πάντα, τοῦ τὴν εἶχανε τραγουδήσει σὰν ἦτανε μωρὸ κι ὄνειρευότανε στὴν κούνια. Ἦταν ἡ μάνα ἢ μεγαλόψυχη στὸν πόνο καὶ στὴν δόξα, ἢ λαβωμένη τῆς Τήνου, ἢ ὑπέρμαχος Στρατηγός.

Ὁ Ἄγγελος Τερζάκης στὸ βιβλίο του «Ἑλληνικὴ Ἐποποιία τοῦ 1940-1941», μπόρεσε καὶ συγκράτησε ὅπως ἤθελε τὸ ἄρωμα μιᾶς ἐποχῆς. Διαβάζοντας τὰ δύο αὐτὰ βιβλία κατανοοῦμε καὶ ἐπιβεβαιώνουμε τὸν Σικελιανό: Ἡ στροφή τῆς 28ης Ὀκτωβρίου ἦταν ὑψίστη, ἦταν ἠθική.

Ὅσο γιὰ τὸ χάος ὅλου τοῦ κόσμου, αὐτὸ παραμένει ἀναλλοίωτο!

Σᾶς εὐχαριστῶ.